

Банка „Гирдап“ в българската историография

Магбале Папазова

Bank "Girdap" in Bulgarian historiography: In Bulgarian historiography, the history of the emergence and development of the bank "Girdap" were not special and thorough investigation. Partial or detailed historical interpretation have been only a few moments of her development.

Key words: Bank "Girdap", historiography, capital, credit, finance.

ВЪВЕДЕНИЕ

Само няколко години след възстановяването на свободната българска държава, в два нетолкова отдалечени града – Русе и Шумен възникват първите две акционерни дружества – Спестително акционерно дружество „Гирдап“ и Шуменско търговско дружество. Датата е една и съща 1 декември 1881 г. и бележи началото на частното банково дело с местен капитал в страната.

Образуването на акционерни дружества с български капитал се развива относително бавно, тъй като този процес изисква развити стоково-парични отношения и производителни сили, както и натрупване на капитал. Още преди Освобождението има наченки за изграждане на акционерни банки с местен капитал, но поради липса на достатъчно финансови средства те не успяват да се наложат. От тях след 1879 г. Българско търговско дружество – Тулча, Българско печатарско дружество „Промишление“ – Цариград (пренесено в София) и Странното търговско дружество „Напредък“ – Плевен продължават съществуването си за различен период от време. Развитието на вътрешната и външната търговия със зърнени храни и други земеделски произведения, изискваща огромни капитали, засилва паричните отношения. Така в производителните и пристанищни центрове изникват първите акционерни дружества с малки капитали. С нарастването на печалбите от тази търговия се образуват и по-едри, с над 100 хил. лв. капитал, акционерни дружества. По своята същност поради липса на чужди средства и спестявания те са не само банки, но вземат участие на комисионни начала или пряко на сътруднически начала в търговията със зърнени храни [18, с. 249; 11, 718-719; 8, с. 312; 17, с. 204].

Най-общо може да се каже, че паричният капитал, носещ лихва в края на XIX и началото на XX в., се предлага в страната в неорганизираната му форма – от лихварите в селата и от частните банкерски къщи в градовете, и в организираната му форма – от държавните кредитни институти и от частните дружества [12, с. 3].

ИЗЛОЖЕНИЕ

В българската историография историята на възникването и развитието на банка „Гирдап“ не са били обект на специално и цялостно проучване. Частична или по-детайлна историческа интерпретация са получили само отделни моменти от развитието ѝ.

Като представители на икономическата мисъл в България от края на XIX в. до 1944 г., известни икономисти и финансисти като проф. Бончо Н. Боев и Ст. Бочев разглеждат откъслечно първоначалната дейност на банката от позициите на тогавашната школа. Следва да се отбележи обстоятелството, че проф. Б. Боев спада към групата икономисти, оформящи академичното крило на икономическата мисъл в България от споменатия период. Този кръг специалисти се занимават преди всичко с теоретичните, методическите и практични постановки на банково-кредитната система и т. н. [10, с. 41]. Проф. Б. Боев оставя една статия, посветена на банка „Гирдап“ по повод тридесетгодишният ѝ юбилей, поместена в сп. „Банков преглед“ от 1912 г. [3, с. 165]. В нея авторът представя подбрани моменти от дейността на банката от възникването ѝ в края на 1881 г. до войните, когато „Гирдап“

достига своя възход, разполагайки с "един капитал от 2 млн. лв., при резерви 750 хил. лв. и един общ пласмент от около 12 млн. лв." [3, с. 165]. Заклучителният абзац от текста е израз на високата оценка на Б. Боев относно работата и развитието на банката в периода 1881-1912 г. „Животът на „Българска кредитна банка „Гирдап“, изтъква той, е едно във всяко отношение поучително явление в нашия обществен и ступански живот: в него се отразяват драгоценните черти на българина – спестовността, осторожността и настойчивостта – три ступански добродетели, които единствено могат да обяснят оня невероятен ступански устрем” [3, с. 165]. И накрая не забравя да отправи своеобразен апел към новото поколение за необходимостта от изучаване на стопанската история на страната, което следва да си даде сметка за миналото и да извлече поука за бъдещето: „Нека вярваме, че младото поколение, което мечтае за интернационала и свръхчовека не ще прекрачи с иронична усмивка през труда на своите бащи, за да заличи своята индивидуалност в недостижимите мечти на метафизическата икономика” [3, с. 165].

Наред с академичното крило на икономическата мисъл в България се оформя и един кръг от т. нар. икономисти-практици. Към тази група се отнася и споменатият Ст. Бочев. Характерно за неговите публикации е, че те третират по-малко теоретични въпроси, а наблягат повече на деловата страна на конкретните постановки, обсъждащи съществуващата стопанска политика. Интересите на Ст. Бочев като икономист-практик са най-вече в областта на кредита и капиталобразуването в България в периода след Освобождението, по време на и след войните [10, 192-193].

В статията си „Спестовността и собствените средства на банките у нас” в сп. Банков преглед от 1915 г. Ст. Бочев дава конкретни сведения за развитието на отношението между собствените средства на банките и техните влогове в периода 1909-1914 г. Разглеждат се както държавните, така и частните банки в столицата, а също така и 17 банки и кредитни дружества със седалище в провинцията. Сред последните се откроява банка „Гирдап”. За периода 1909-1914 г. авторът посочва, че почти всички провинциални кредитни дружества от 106 лв. влогът на 100 лв. капитал в 1909 г. имат едва 94 лв. в 1914 г., т.е., като че ли споменатите дружества са игнорирали почти напълно значението на влоговете. Но следва да се изтъкне, че сред тях изключение прави банка „Гирдап”. Конкретно в нейния случай увеличението на капитала ѝ през 1914 г. с 2 млн. лв. намалява процента на влоговете, но въпреки това спестовността при „Гирдап” се явява растяща [4, 210-211; 5, с. 178].

Темата за анализа на капиталовия пазар в страната също заема особено място сред публикациите на Ст. Бочев. Това до известна степен се свързва и с неговата работа като председател на Софийската фондова борса [10, с. 194]. В книгата си „Български акции и облигации” Ст. Бочев, също като Б. Боев, под линия, изказва своята положителна във всяко отношение оценка за банка „Гирдап”. „Това е едно от най-старите български акционерни дружества”, подчертава той. „То е преживяло и претеглило всичките ступански и политически кризи на нашето отечество и е един паметник и архив на нашето кредитно развитие” [11, с. 84]. Ст. Бочев в същата книга дава още кратки сведения за възникването и развитието на банката до 1909 г., представя нейната устройствена регламентация – цел и операции, седалище, капитал, управление, печалби и т. н. Авторът е приложил таблица с балансите на банката по перата активи и пасиви към 31 декември 1904-1909 г., един бегъл поглед върху които показва възходящото развитие на операциите на банката в посочения по-горе период [6, 85-87].

Развитието на акционерното дело в страната също е тема, на която Ст. Бочев посвещава редица статии, изследвайки настъпилите промени по време на войните 1912-1913, 1915-1918 г. и разволя на процесите през 20-те години [7, 35-32; 10, с. 194]. Встъпителната част на статията на Ст. Бочев „Акционерното дело у нас през време на войната” представлява кратък разказ за възникването на акционерното

дело у нас и неговото развитие до периода на войните. Разбира се, тук се споменава и основаването на банка „Гирдап“ „с нищожни капитали и то не като истинско капиталистическо предприятие..., а като боязлив опит за групиране на слаби средства за взаимно кредитиране и за почти принудително спестяване“ [7, с. 35]. Понататък авторът подчертава основополагащата роля на банка „Гирдап“ за създаване на „спестителни акционерни дружества“ в страната. Изтъква „правилните схващания“ на основателя на дружеството Симеон С. Златев „за предстоящата роля на акционерните дружества и при едно отпаднало и разногласно събрание“, който е заявил: „крайната цел, която се гони въобще и впоследствие с това дружество, е толкова грамадна, щото без докачение предполагам, че едвам ще може засега да я побере вашия ум. Великата славянска Русия ни освободи от турското иго, но населението не се освободи от игото на лихварите... Ако даде Господ да се следва нашия пример... аз съм уверен, че ще последва и второто ни освобождение, това от лихварите“ [7, 35-36].

Ст. Бочев оценява положително основаването на Македонска банка, дъщерно дружество на „Гирдап“, през 1916 г., като „ранен предвестник на предстоящата трескава акционерна дейност..., основано с 10 млн. лв. капитал, което бърже се разви до 50 млн. лв. и взе преднина в тази търговия (тютюневата – б. а.), която само то навреме схвана, че ще играе толкова голяма роля в нашия международен обмен“ [7, с. 40].

Избрани икономически текстове и лични спомени на Ст. Бочев са включени в сборник, чийто подбор и научна редакция са дело на Румен Аврамов, един от известните икономисти и стопански историци у нас. В редовете на уводната му студия, е дадена прецизна оценка за мястото на Ст. Бочев в изследването на българското стопанско минало. Особен дял в сборника заема частта, посветена на „Акционерното дело в България“. Като един истински икономист-практик Ст. Бочев представя еволюцията на акционерния капитал в България [8, с. 17]. В главата, посветена на акционерното дело след Освобождението до войните (1879-1912) авторът прави кратък обзор на основаните през този период дружества, дава кратки сведения за историята на учредяването им и т.н. Тук текстът за банка „Гирдап“ маркира основните моменти от съществуването до банкрута ѝ през 1925 г., след 44-годишно съществуване. Ст. Бочев отново изтъква родоначалническата роля на банката в развитието на частното банково дело с местен капитал [8, 312-314].

Състоянието на акционерното дело, както и процесите на банково-кредитната система в страната са били обект на внимание и от страна на българските икономисти, близки до марксистко-ленинската идеология.

Един от българските икономисти между двете световни войни с модерни икономически възгледи, близки до марксизма, е Димитър Йорданов, сътрудник на сп. „Ново време“, обществено-политическо и литературно списание, трибуна на леви идеи. Неговите публикации се свързват с марксистическата литература, излизала преди 9 септември 1944 г. Д. Йорданов се оформя предимно като изследовател на развоя на акционерното дело и акционерния капитал [10, с. 516; 12, 13, 14, 15].

Особено значим принос имат неговите разработки, осветляващи един важен етап от икономическото развитие на България, какъвто е периодът на Първата световна война. В книгата си „Войната и новите акционерни дружества“ той дава ценни сведения за основаните през време на войната, особено през 1917 г., многобройни акционерни дружества, най-вече в София, с „внушително големи капитали“ и „с твърде разнообразни цели“ [14, с. 3]. Периодът на Първата световна война се отличава преди всичко с концентрацията и централизацията на капитала, както и с увеличаването на акционерния капитал. Д. Йорданов изтъква обстоятелството, че през 1917 г. 155 новоосновани дружества разполагат с капитал от 351, 6 млн. лв. [14, с. 10]. Посочва още, че докато през 1914 г. редица дружества и банки, сред които и банка „Гирдап“, са били със сравнително малки капитали, то

през 1919 г. същите финансови институции са с капитал 3-5 и повече пъти уголемени [14, 8-9]. В тази интересна книга на Д. Йорданов са включени и по-подробни сведения за дъщерните дружества на "Гирдап", като акционерно дружество „Международни транспорти“, дружество „Лев“, мина „Курило“, Българска македонска банка и др. [14, с. 19, с. 66, с. 82, с. 114]. Поместената информация се отнася до годината и мястото на основаването им, посочени са имената на лицата-учредители, целта, седалището и периода на съществуване на съответното дружество, основният капитал, кой акционер колко акции притежава и т. н.

Ценен източник представлява и книгата на Д. Йорданов „Преглед на българските дружества и банки“, излязла през 1923 г. В нея авторът изследва развитието на споменатите финансови институции от основаването им до 1922 г. Включени са и таблици с балансите на дружествата, обхващащи годините 1919-1922 г. Данните за банка „Гирдап“ дават една представителна и сравнително подробна картина за нейното развитие през периода 1881-1922 г. Тук се намира информация за основаните от нея клонове в страната, за ориентирането на банката към житната, а по-късно и към тютюневата търговия чрез дъщерното ѝ дружество Македонска банка, споменават се и основаните от нея през време на войната акционерни дружества и т.н., като накрая е поместена една подробна таблица за целокупната дейност на банка „Гирдап“ през периода 1911-1922 г. [15, 23-28]. Книгата съдържа и подробна информация относно повечето акционерни дружества, образуващи финансовата групировка около банката.

Темата за развитието и краха на банка „Гирдап“, разгледана през призмата на марксистко-ленинската идеология, след Втората световна война през 50-те години, намира своето място в монографията на акад. Жак Натан и проф. Любен Беров „Монополистическият капитализъм в България“ [16, 181-184]. Авторите в систематизиран вид представят информацията за дъщерните дружества на банка „Гирдап“, посочвайки в кои от тях банката има решаващо или по-малко участие, или тя, или нейните основни акционери.

Частични данни относно оформянето и функционирането на банката като финансова централа в страната се съдържат и в колективния труд на авторите Н. Тодоров, Д. Ангелов и др. „Стопанска история на България 681-1981“ [18, с. 250, 280-282, с. 290].

Известни представители на съвременната икономическа мисъл в България също интерпретират откъслечно или по-детайлно историята на банка „Гирдап“. В значимия труд на Мартин Иванов, изследовател на стопанската и социалната история на страната в края на XIX и през XX в., озаглавен „Мрежовият капитализъм. Българска търговска банка и нейните сродни дружества 1890-1914“ банката се споменава преди всичко във връзка с отношенията, които е имала с БТБ [9, 104-111].

Най-многоаспектно е разгледан фалитът на банка „Гирдап“ в изследването на Р. Аврамов „Комуналният капитализъм. Из българското стопанско минало“ [1, 502-525]. Авторът дава една представителна картина, обрисувача фаталния край на една голяма частна банка. За този фатален завършек на „Гирдап“ Румен Аврамов сочи негативната роля на политиката и държавата, и двойствената позиция на БНБ относно несъстоятелността на банката. Накрая крахът на „Гирдап“ се предопределя от действията на собствените ѝ акционери. Особено значим принос при осветляване на историята на банка „Гирдап“ има и публикувания от Р. Аврамов и Хр. Яновски многотомен документален сборник за БНБ, който съдържа и много документи пряко касаещи дейността на „Гирдап“ [2, 567-568, с. 629, с. 636, 959-983].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Въпреки безспорните научни приноси на посочените по-горе изследвания работите на съвременниците, отнасящи се до първоначалната дейност на банката, страдат главно от една основна слабост – едностранчива интерпретация. Оценка

на Ст. Бочев и Б. Боев за обществения образ на „Гирдап“ към 1910 г. са субективни, като я представят с внушителен баланс, раздаваща солиден дивидент от 5-8%. В управителното ѝ тяло влизат известни русенски банкери, които почти винаги задължително са представяни в положителна светлина. А реалната действителност е била значително по-многоцветна. Банкрутът на „Гирдап“ е една от шумните финансови афери в страната от първата четвърт на миналия век. В обстоятелствата на нейната несъстоятелност особено ясно проличава какво може да причини падението на голяма частна банка. Разтърсването на значими финансови институции винаги е съпроводено от пряката или прикрита намеса на държавата и политиката. Стабилитетът на големите банки, а и на финансовата система като цяло се оказва в непосредствена зависимост от промените в политическия климат.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Аврамов, Р. Комуналният капитализъм. Из българското стопанско минало. Т. 2. С., 2007.
- [2] Българска народна банка. Сборник документи. Т. 3. 1915-1929. Съставители: Аврамов, Р., Х. Яновски. С., 2001.
- [3] Боев, Б. Тридесетгодишният юбилей на Българска кредитна банка „Гирдап“. – Банков преглед, 1912, №9.
- [4] Бочев, Ст. Спестовността и собствените средства на банките у нас. – Банков преглед, 1915.
- [5] Бочев, Ст. Спестовността и банките.
- [6] Бочев, Ст. Българските акции и облигации. С., 1910.
- [7] Бочев, Ст. Акционерното дело у нас през време на войната. – СпБИД, 1919, № 1-2.
- [8] Бочев, С. Капитализмът в България. Икономически текстове (1911-1935) и лични спомени. Съставителство и автор на въвеждащата студия Румен Аврамов. С., 1998.
- [9] Иванов, М. Мрежовият капитализъм. Българска търговска банка и нейните сродни дружества 1890-1914. С., 2010.
- [10] История на икономическата мисъл в България. Т. 2, С., 1974.
- [11] История на финансовата и кредитната система на България. От Освобождението до 9. IX. 1944 г. Т. 2. Варна, 1983.
- [12] Йорданов, Д. Кредитните дружества в България. С., 1909.
- [13] Йорданов, Д. Капиталите на българските акционерни дружества в навечерието на Балканската война. С., 1914.
- [14] Йорданов, Д. Войната и новите акционерни дружества. С., 1919.
- [15] Йорданов, Д. Преглед на българските дружества и банки. С., 1923.
- [16] Натан, Ж., Л. Беров. Монополистическият капитализъм в България. С., 1958.
- [17] Саздов, Д., А. Пантев, В. Кацаркова и др. История на националното и световното стопанство. С., 2002.
- [18] Стопанска история на България 681-1981. С., 1981.

За контакти:

Ас. д-р Магбале Папазова, Катедра „Педагогика, психология и история“, Русенски университет „Ангел Кънчев“, e-mail: magbule_sivri@abv.bg

Докладът е рецензиран.